

МАКТАБГАЧА БЎЛГАН ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА МАЙДА МОТОРИКА КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Қурбаниязова Азиза Тимуровна

Нукус шаҳри 39 мактаб

Бошланғич синф фани ўқитувчиси

Аннотация: *Мақолада мактабгача бўлган ёшдаги болаларнинг майда моторикасини ривожлантиришнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Бунда мавзу илмий фактлар билан ёритилган ва муаммони ечиш йуллари аниқ мисоллар, машқлар билан кўрсатилган.*

Калит сўзлар: *қўл моторикаси, нутқ, идрок, тасаввур, қўл координацияси, мувофиқлаштириш.*

Аннотация: *В статье говорится о важности развития мелкой моторики у детей дошкольного возраста. При этом тема освещается научными фактами, а пути решения проблемы показаны на конкретных примерах и упражнениях.*

Ключевые слова: *моторика рук, речь, восприятие, воображение, координация рук, соответствие.*

Мактабгача ва бошланғич синф ёшидаги болалар нутқини ҳар томонлама ривожлантириш масаласи бугинги кунда долзарб бўлиб қолмоқда.

Яхши нутқ болаларнинг ҳар томонлама ривожлантиришнинг энг зарур шarti бўлиб ҳисобланади. Боланинг нутқи қанчалик бой ва тўғри бўлса, унга ўз фикрини етказиш осон бўлади, унинг атрофдаги нарсаларни билиш имконияти қанчалик кенг бўлса, тенгдошлари ва катталар билан муносабати қанчалик мазмунли ва тўлиқ бўлса, унинг ақлий ривожланиши шунчалик фаол бўлади.

Боланинг нутқини ривожлантирувчи асосий омилларидан бири майда моторикасини ривожлантириш даражаси билан аниқланади. Кўлнинг майда моторикаси кўникмаларини ривожлантириш боланинг умумий жисмоний ва ақлий ривожланиши учун муҳимдир. Майда моторика кўникмасининг ривожлантириш даражаси кўп томондан боланинг кўриш, конструктив, меҳнат ва мусиқий асбобларда ўйнаш маҳоратини ўзлаштириш, она тилини ўзлаштириш, дастлабки ёзиш кўникмаларини ривожлантириш ва яна бошқа муваффақиятларини белгилайди.

Майда моторика кўникмалари атамаси деганда биз кичик мускуллар қатнашадиган, асосан кишик амплитуда ва кучга эга бўлган юқори даражада фарқланган, аниқ ҳаракатларни тушинамиз. Биманипуляр қўл ҳаракатлари, турли текстуралли материаллар билан тактил алоқа, кўриш тизимининг функционал фарқланиши болада майда, аниқ ҳаракатларни қилиш учун зарур бўлган функционал мушак маҳоратини ривожлантиради.

Ҳаракат "организм- атроф муҳит" тизиминдаги асоси мувозанат механизмларининг биридир. Инсон организми нафақат атроф-муҳит билан мувозанатлашади, балки фаол мослашади ва бу мослашиш жараёнида, бир томондан, тизимли ва функционал жиҳатдан яхшиланади, иккинчи томондан, у атроф-муҳитни фаол равишда ўзгартиради ва мослаштиради. Бу жараёнда инсон ҳаракати ўзига хос, сифат жиҳатидан янги хусусият касб этади. Бу инсон фаолиятининг онгли, ижтимоий-биологик табиати билан боғлиқ бўлиб, у меҳнат ва таълим фаолияти ўртасидаги алоқа ва ўзаро таъсирнинг асосий воситаси бўлиб, бу кўп жиҳатдан инсон қўлларининг мувофиқлаштириш қобилиятининг ривожланиш даражасига боғлиқ.

Майда моторика кўникмалари - қўллар ва бармоқлар билан кичик ва аниқ ҳаракатларни бажаришда кўпинча кўриш тизими билан биргаликда асаб, мушак ва суяк тизимларининг мувофиқлаштирилган ҳаракатлари. Бу кўникма қўллар ва бармоқлар билан кичик ва аниқ ҳаракатларни бажаришда муҳим аҳамиятга эга. Майда моторика кўникмаларини ривожлантириш зарурати ва аҳамияти тўғрисида гап кетганида, ёш болаларга таълуқлилиги ҳақида кўпроқ айтилади ва ёзилади. Бунинг сабаби шундаки, эрта ёшда миянинг жадал ривожланиш жараёни содир бўлади. Ҳаракат кўникмасининг энг фаол етуклиги бола ҳаётининг биринчи йилида содир бўлади ва ҳаракат моторикаси соҳасида 3 йилгача давом этади.

Қўлларнинг майда моторикаси кўникмалари онгнинг диққат, фикрлаш, фазовий идрок, тасаввур, кузатиш, визуал ва восита хотираси, нутқ каби юқори хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ. Қўлларнинг майда моторикаси кўникмаларини ривожлантиришнинг муҳим таркибий қисми - бу кийиниш, чизиш ва ёзиш, шунингдек, турли хил уй-рўзғор ва ўқув машғулотларини бажариш учун зарур бўлган қўллар ва бармоқларнинг аниқ, мувофиқлаштирилган ҳаракатларидан фойдаланишдир.

Олимлар шуни исботладиларки, анатомик нуқтаи назардан, мия ярим қобиғининг ҳаракат проекциясининг бутун мия майдонининг тахминан учдан бир қисмини нутқ зонасига жуда яқин жойлашган қўл панжалари проекцияси эгаллайди. Бу қўлнинг проекциясининг катталиги ва унинг ҳаракат зонасига яқинлиги қўлни артикуляр аппарат каби "нутқ органи" деб ҳисоблашга асос беради. Шу нуқтаи назарда, боланинг нутқ функциясини шакллантириш ва ривожлантиришга бармоқ ҳаракатларининг сезиларли таъсири ҳақида тахмин қилинган. Шунинг учун ёш болани гапиришга ўргатиш учун нафақат унинг артикуляция аппаратини ўргатиш, балки бармоқ ҳаракатларини ёки майда моторика кўникмаларини ҳам ривожлантириш керак.

Майда моторикасининг ривожланиш даражаси боланинг мактабга интеллектуал тайёргарлиги кўрсаткичларидан биридир. Одатда майда моторика қобилиятлари юқори даражада ривожланган бола мантиқий фикр юрита олади, унинг хотираси, фикрлаши, диққати ва изчил нутқи жуда яхши ривожланган бўлади.

Машхур педагог-мураббий В.А. Сухомлинский шундай деган: “Болаларнинг қобилиятлари ва истеъдодларининг манбалари уларнинг қўлида. Бармоқлардан, мажозий маънода айтганда, ижодий фикрнинг манбаи бўлган энг нозик ирмоқлар оқиб чиқади”. “Қўл барча чолғу асбобларининг асбобидир», деб хулоса қилган Арасту. “Қўл ташқи миянинг бир тури”, деб ёзган Кант. Қўл функциясининг мия фаолиятини катта рағбатлантирувчи таъсири болалар психикасини ўрганадиган барча мутахассислар томонидан қайд этилган.

Одатда, нутқни ривожлантириш даражаси юқори бўлган боланинг майда моторика кўникмалари яхши ривожланган бўлади. Бу физиолог М.И. Фоминанинг тадқиқотлари билан тасдиқланган. Колцова, бармоқларнинг ҳаракатлари биринчи бўлиб ривожланишини ва улар етарлича аниқликка эришганда, нутқнинг ривожланиши бошланганини аниқлади. Бармоқлар ҳаракатининг ривожланиши нутқнинг шаклланишига замин тайёрлайди [4].

Бармоқларнинг майда моторика кўникмалари ва нутқ функцияси ўртасидаги боғлиқлик Болалар ва ўсмирлар физиологияси институти тадқиқотчилари томонидан тасдиқланган. Тадқиқотчилардан А. В. Антакова-Фомина, М. М. Колцова, Э. И. Исениналарни айтиб ўтиш мумкин. Шундай қилиб, Л.В. Фоминанинг ёзишича, кўп сонли болаларнинг экспериментлари ва текширувларига асосланиб, қуйидаги мунтазамлик аниқланган: агар бармоқ ҳаракатларининг ривожланиши ёшга тўғри келадиган бўлса, у ҳолда нутқ ривожланиши норма даражасида бўлади. Агар бармоқ ҳаракатларининг ривожланиши орқада қолса, нутқнинг ривожланиши ҳам орқада бўлади, гарчи умумий моторикаси кўникмалари нормал ва ҳатто одатдагидан юқори бўлиши мумкин.

М. М. Колцова нутқ соҳаларининг шаклланиши қўллардан, аниқроғи, бармоқлардан келадиган кинестетик импульслар таъсирида содир бўлади деган хулосага келади. Кўпгина олимлар (И.П.Павлов, А.Р.Лурия, А.А.Леонтиев, Н.С.Жукова, Э.М.Мастюкова, Т.Б. Филичева, В.М.Бехтеров, Н.И.Кузмина, Л.И.Белякова, Л.В.Лопатина) нутқнинг умумий, майда ва нутқ моторикасининг ривожланиши ва нутқ ривожланиши билан боғлиқлигини аниқладилар ва исботладилар.

Маълумки, майда моторика кўникмаларини ривожлантириш миянининг мотор қобиғи тузилмаларининг функционал ҳолатини яхшилайти, нутқ фаоллигини ривожлантиради.

Бармоқ ҳаракатларининг ривожланиши нутқнинг кейинги шаклланиши учун «замин тайёрлайди», биринчи навбатда бармоқларнинг ҳаракатлари ривожланади, улар етарли даражада аниқликка эришганда, нутқнинг ривожланиши бошланади.

Болаларда кичик ёшиданоқ атрофдаги ҳар хил нарсалар билан ҳаракатда бўлиш жараёнида майда моторика ривожланиши бошланади. Биринчи бўлиб ушлаш ҳаракатлари пайдо бўлади, бу билан бирга визуал-ҳаракат

координацияси идрок қилинади ва ривожланади, қўл маҳорати ривожланади, иккала қўл ҳаракатларини мувофиқлаштириш машқ қилинади, бармоқлар ҳаракати фарқланади.

Ривожланиши меъёрида бўлган болада 3 ёш охирига келиб, ҳаракатларни тақлид қилиш етарли қийинчилик туғдирмайди. Бу ёшда бола йўналишли ҳаракатларни жуда аниқ такрорлайди, кўпинча бир неча босқичлардан иборат бўлган нарсалар билан ҳаракатларни такрорлайди.

Предметлар билан кичик ҳаракатлар қилиш қобилияти катта мактабгача бўлган ёшда ривожланади. Айнан 6-7 ёшда мия ярим қобиғи тегишли зоналарининг етуклиги, қўлнинг майда мушакларининг ривожланиши тугайди. Бу давр оралиғи қўлнинг ривожланиши учун сезгир даврдир (С.И. Галперин, 1964).

Афсуски, сўнги йилларда мактабгача таълим муассасасига қатнайдиган болаларнинг аксариятида қўлларнинг майда моторика кўникмалари ривожланмаган, нутқ қобилиятлари етарли даражада ривожланмаган, боланинг нутқи бошқаларга тушунарсиз ва ёши меъёрларига мос келмайди.

Миянинг нутқ соҳалари қисман бармоқлардан келадиган импульслар таъсирида шакланганлиги исботланган, чунки қўлларнинг ҳаракати ва сўзнинг талаффузи ўртасида бевосита ва табиий боғлиқлик мавжуд. Том маънода айтганда, қўллар миянинг манипуляторидир. Бармоқлар гапиришга ёрдам беради.

Албатта, мактабгача бўлган каттароқ ёшда майда моторика кўникмаларини ривожлантириш ва қўл ҳаракатларини мувофиқлаштириш бўйича ишлар мактабга, хусусан, ёзишга тайёргарликнинг муҳим қисмига айланиши керак. Майда моторика кўникмалари чақалоқликдан бошлаб умумий мотоика кўникмалар асосида табиий равишда ривожланади. Бошида бола предметни ушлашни ўрганади, кейин бир қўлдан иккинчи қўлга олиш кўникмалари пайдо бўлади, икки ёшга келиб у чизишга, қалам ва қошиқни тўғри ушлашга қодир. Мактабгача бўлган ва бошланғич мактаб йилларида ҳаракат қобилиятлари янада хилма-хил ва мураккаблашади. Иккала қўлнинг мувофиқлаштирилган ҳаракатларини талаб қиладиган ҳаракатлар улуши ортиб боради. Майда моторика кўникмалари ўйин орқали ривожланади. Аввал, бола қўлларида қарсак чалишни, бармоқларини сиқиш ва очишни ўрганади, қўшиқларни - "Чапак - чапак" ва бошқа ўйинларни ўзлаштиради. Кейинчалик улар қўлларини кубикларда машқ қилишади, пирамида йиғадилар, машина ўйнайдилар ёки қўғирчоқни сочларини тарашади. Каттароқ бўлган болалар чизиш (энг кичик ёшдагилар учун махсус "бармоқ" бўёқлари мавжуд), хакирдан ёки пластилиндан нарсалар яшаш ва конструкторларни йиғишдан завқ олишади. Бундан ташқари, майда моторикани ривожлантиришга қаратилган бир қатор ўйинлар ва ўйинчоқлар мавжуд. Болаларга машқ учун арқонни, ипни ўриш, тугиш, мунчоқларни ипдан ўтказиш тақлиф этилади.

Шундай қилиб, бўлажак биринчи синф ўқувчиси қалам, ручка, фломастер, мўй қалам билан моҳирона ишлашни билиши учун бармоқларининг ҳаракатларини ривожлантириш, уларнинг эркин, ишончли, мувофиқлаштирилган бўлишини таъминлашга интилиши керак. Бола билан сиз бармоқларнинг ҳаракатчанлигини кучайтириш, кучни ривожлантириш ва ҳаракатларни мувофиқлаштиришга қаратилган машқларни бажаришингиз керак. Буларнинг барчаси ёзишни ўзлаштиришнинг асосий таркибий қисмларидир.

Майда моторика кўникмаларини ривожлантириш жуда муҳимдир, чунки боланинг қолган ҳаёти давомида кийиниш, чизиш, ёзиш ва турли хил уй ишларини бажариш учун зарур бўлган қўллар ва бармоқларнинг аниқ, мувофиқлаштирилган ҳаракатларидан фойдаланиш керак бўлади.

Майда моторикани ривожлантириш устида ишлашни эрта ёшдан бошлаш керак. Гўдаклигиданоқ боланинг бармоқларини массаж қилишни бошлаш мумкин (бармоқ гимнастикаси), шу билан мия ярим қобиғи билан боғлиқ фаол нуқталарга таъсир қилинади. Эрта ва мактабгача бўлган ёшда шеърий матн билан бирга оддий машқларни бажариш мумкин, бунда ўз-ўзига хизмат кўрсатишнинг элементар кўникмаларини ривожлантириш эсдан чиқмаслиги керак: тугмаларни қадаш ва ечиш, поябзал боғичларини боғлаш ва ҳоказо. Аниқ қўл координациясини мувофиқлаштиришни ривожлантириш учун мактабгача ёшдаги боланинг доимий равишда турли хил қўл фаолияти билан шуғулланиши муҳимдир. Чизиш, лойдан буюмлар яшаш, аппликация, мозаика нақшларини чизиш, бармоқ ўйинлари ва гимнастика, кичик қисмлардан лойихалаш ва ҳоказолар орқали майда моторика маҳорати ривожлантирилади.

Расм чизиш ва бўйаш майда моторика кўникмаларини ривожлантириш учун яхши машқлардир. Рамкалар ва мозайкаларни йиғиш-қўлларнинг майда моторикаси кўникмаларини, мустақилликни, диққатни, нарсанинг рангини идрок этишни, мантиқий ва ассоциатив фикрлашни ривожлантиришга ҳисса қўшади;

Табиий материаллардан қўлда буюмлар яшаш: ёнғоқ, донақлар пўсти ва бошқа материаллар.

Майда моторика кўникмаларини ривожлантиришдан ташқари, бу ҳаракатлар боланинг тасаввурини ва фантазиясини ривожлантиради. Турли хил нарсаларни иплардан ўтказиш қўлни мукамал ривожлантиради. Тугмачалар, мунчоқлар, макарон ва бошқаларни илга тизиш мумкин.

Ҳар хил рангли қоғоз тасмаларидан қоғоз гиламчалар тўқиш қўлни ўргатиш ва чидамликни, иродани ривожлантиришга қаратилган.

Қоғоздан ҳунармандчилик ва аппликациялар яратишда - ушбу ишларнинг натижаларига кўра қўлларнинг майда моторика кўникмаларини ва боланинг бармоқларининг ҳаракатлари қанчалик ривожланганлигини баҳолаш мумкин.

Тугмаларни, илгакларни, илмоқларни қадаш ва ечиш бармоқлар учун яхши машқдир. Мозаика - боланинг майда моторикаси кўникмаларини, ақл-заковатини ва ижодкорлигини ривожлантиришга ҳисса қўшади.

Ҳар хил дон маҳсулотларини - масалан, гуруч, гречка, маккажўхори ва нўхатни кичик ликопчага қуйиб, боладан уни саралашни сўранг. Бу фаолият қўлда сезиш, бармоқларнинг кичик ҳаракатлари ривожланишига ёрдам беради. “Қуруқ ҳовуз” ўйини - қўллар, бармоқлар, кафтларнинг турли нуқталарига бир вақтнинг ўзида фаол таъсир қилиш учун ишлатилади. Боладан "қуруқ ҳовуз"да турли хил кичик нарсаларни ёки ўйинчоқларни қидириш таклиф қилинади. Тўла бўлган ҳовузга иложи борича чуқурроқ қўллари кириб, боланинг қўллари массаж қилинади, бармоқлар сезгир бўлади, уларнинг ҳаракатлари мувофиқлаштирилади.

Бармоқлар учун ҳаракатларни машқ қилишда халқ ўйинларидан фойдаланилади. Қизиқарли халқ ўйинлари ва бармоқ ўйинлари авлоддан-авлодга ўтиб кетиши бежиз эмас, масалан:

- «Ота бармоқ, она бармоқ...»,
- «Чапак-чапак...»,
- «Лайлак келди...»,
- «Соя ўйинлари» ва бошқ.

Бармоқлар ўйинлари қулай ҳиссий фон яратади, катталарга тақлид қилиш қобилиятини ривожлантиради, нутқнинг маъносини тинглашга ва тушунишга ўргатади, боланинг нутқ фаоллигини оширади. Агар бола машқларни бажараётганда, уларга қисқа шеърӣ сатрлар ҳамроҳ бўлса, унинг нутқи янада аниқ, ритмик ва жонли бўлади. Бундай кенг қамровли машғулот боланинг қўлларининг майда моторикаси кўникмаларини мукамал даражада ривожлантиради, қўл ҳаракатлари янада ишончли бўлади. Мактабгача бўлган ёшнинг охирига келиб, боланинг қўллари янада ҳаракатчан ва мослашувчан бўлади, бу эса келажакда, мактабга боргач ёзиш кўникмаларини муваффақиятли эгаллашга ёрдам беради.

Албатта, майда моторикани ривожлантириш нутқни ривожлантиришга ёрдам берадиган ягона омил эмас. Агар боланинг майда моторикаси кўникмалари яхши ривожланган бўлса, лекин у билан ҳеч ким гаплашмаса, боланинг нутқи етарли даражада ривожланмайди. Яъни, боланинг нутқини комплексда ривожлантирилади у билан кундалик ҳаётда фаол мулоқот қилиш лозим, уни суҳбатга чақириш, уни саволлар, илтимослар билан рағбатлантириш керак. Болага китоблар ўқиш, уни ўраб турган ҳамма нарса ҳақида гапириш, болага завқ билан томоша қиладиган расмларни кўрсатиш керак.

Ўқитувчининг вазифаси ота-оналарга майда моторика кўникмаларини ривожлантириш учун ўйинларнинг аҳамиятини этказишдир. Ота-оналар шуни тушунишлари керакки, болани қизиқтириш ва унга янги маълумотларни ўзлаштиришга ёрдам бериш учун болани рағбатлантиришни унутмасдан,

ўрганишни (машқни) ўйинга айлантиришлари керак. Қўл ҳаракатларини ривожлантириш бўйича ишлар мунтазам равишда олиб борилиши керак, шундан кейингина кулилаётган натижага эришиш мумкин

Мақтабгача таълим фаолияти ва ривожланишининг замонавий шароитида ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш самарадорлигини ошириш вазифаси ҳар қачонгидан ҳам кескинроқдир.

Қўлларнинг майда моторикаси кўникмалари ва нутқни ривожлантириш даражаси бир-бирига бевосита боғлиқ бўлиб, бу узоқ вақтлар давомида ўрганилиб келинган. Агар майда моторика кўникмалари меъёрида ривожланса, яъни. ўсишнинг маълум босқичларида бола муайян ҳаракатларни амалга оширади, кейин нутқ анъанавий тарзда ривожланади. Агар майда моторика суст ривожланган бўлса, нутқни ўзлаштиришда кечикишлар аниқланиши мумкин.

Сўнгги пайтларда нутқ ривожланишида нуқсонларга эга болалар кўпайиб бормоқда. Нутқда бузилиши бўлган болаларда бармоқларнинг майда моторикаси кўникмалари ҳам қалоқ бўлади, бу нутқда товушларининг кечикиб шаклланишининг сабабларидан биридир.

Қўлларнинг умумий ҳаракатларини ривожлантиришга ва бармоқларнинг майда моторикасини ривожлантиришга қаратилган турли хил машқлар шаклларида тизимли ва унимли фойдаланиш мактабгача ёшдаги болаларга тўғри нутқни тезда ўзлаштиришга ёрдам беради.

Майда моторика қобилиятлари нафақат нутқ учун масъулдир, балки атроф муҳитни мувофиқлаштиришни, тасаввурни, кўриш ва ҳаракат хотирасини ривожлантиришга имкон яратади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Большакова СЕ. Формирование мелкой моторики рук: Игры и упражнения. - М: ТЦ Сфера, 2008.
2. Визель Т.Е. Основы нейропсихологии: учеб. для студ. вузов. М.: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2005.
3. Гонеев, А. Д. и др. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В. А. Сластенина. ~ 2-е изд., перераб. – М. : Академия, 2002. – 272 с.
4. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить. – М.: «Сов. Россия», 1973.- 160 с.
5. Моисеева Л.Г. Готовим руку к письму – СПб.: Речь, 2004 – 80 с.
6. Светлова И. Развиваем мелкую моторику и координацию движений рук. – М.: «Олма-Пресс», 2001
7. Соковых С.В. использование нетрадиционных приемов развития мелкой моторики. //Логопед. Научно-методический журнал. – 2009. – № 3. – С. 63-67.